

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

ДРОЗД ПЕТРО ЮРІЙОВИЧ

УДК 581.9+502.13]:001.891:378.2«Лавренко»(043.3)

**АКАДЕМІК АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКО – ВЧЕНИЙ,
ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ
БОТАНІЧНОЇ НАУКИ (20–80-ті рр. ХХ ст.)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: кандидат історичних наук
Давиденко Марина Миколаївна,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
НААН, старший науковий співробітник відділу
науково-методичної роботи та реферування

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий
співробітник
Гамалія Віра Миколаївна,
Державний економіко-технологічний університет
транспорту МОН України, завідувач кафедри
«Філософія та історія науки і техніки»

кандидат історичних наук
Пильтяй Оксана Миколаївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
МОН України, доцент кафедри теорії і методики
технологічної освіти та комп'ютерної графіки

Захист відбудеться «29» листопада 2016 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Із дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Автореферат розісланий «28» жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О.А. Пашківська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із пріоритетних завдань аграрної політики України є раціональне господарювання і збереження природних ресурсів, які визначають продовольчу безпеку держави та якість життя населення. Значну допомогу у вирішенні цього питання можуть надати результати досліджень з геоботаніки, основне завдання якої – визначення рослинного покриву як важливого природного ресурсу, фіксування його сучасного стану та аналіз тенденцій розвитку за геоботанічними картами, які дозволяють встановлювати потенційні можливості рослинного покриву. Геоботаніка може обґрунтовувати створення штучних фітоценозів, заповідних територій, режими вирубки лісу, використання пасовищ та сіножатей.

Як свідчать галузеві фахові видання, геоботаніка як наука виникла у ХІХ ст., а в Україні найбільшого розвитку набула у 20–80-х рр. ХХ ст. Особливий інтерес становлять геоботанічні дослідження 20–30-х рр. минулого століття, що характеризуються інтенсивними науковими розвідками рослинного покриву, який ще не зазнав тотального техногенного навантаження, а також створенням перших геоботанічних карт. Нещадна експлуатація природних ресурсів та хімізація сільського господарства у ХХ ст. призвели до викривлення історичної картини біоценотичного різноманіття. Її відтворення сприятиме правильному застосуванню землевпорядниками геоботанічних методів для відбору земель під орні угіддя (на основі індикаторних властивостей рослин), під осушування, для проектування лісів.

У розвитку геоботанічного напрямку біологічної науки ціла епоха пов'язана з іменем видатного вченого, геоботаніка і ботаніко-географа, академіка АН СРСР (1968 р.) Євгена Михайловича Лавренка (1900–1987). Геоботанічні дослідження науковця, проведені ним у 20–30-х рр. ХХ ст. на території України, сприяли зародженню вітчизняних наукових інституцій ботанічного та ґрунтознавчого профілів, організації збереження заповідних територій. Особливо великі його заслуги у дослідженні флори і рослинності аридних та субаридних територій, що стало поштовхом для створення наукових біологічних установ Монгольської Народної Республіки. Заснована Є.М. Лавренком геоботанічна школа була лідером вітчизняних наукових розробок з геоботанічного районування та картографування. Однак, незважаючи на це, наукову, організаційну та педагогічну діяльність визначного вченого, яка заслуговує на найвищу оцінку, комплексно не досліджено, тому актуальність дисертаційного дослідження полягає у висвітленні багатогранної творчості академіка АН СРСР Є.М. Лавренка. Історико-науковий аналіз творчої спадщини вченого дасть змогу реконструювати картину перебігу певних історичних подій і явищ у вітчизняній та світовій ботанічній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою частиною наукової тематики: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер

державної реєстрації 0114U001207), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу документальних джерел комплексно дослідити науково-організаційну та педагогічну діяльність академіка АН СРСР Є.М. Лавренка, відтворити здобутки вченого в контексті розвитку вітчизняної ботанічної науки у 20–80-ті рр. ХХ ст.

Відповідно до мети дослідження передбачено вирішення таких *задач*:

– визначити ступінь наукової розробки зазначеної проблеми, її джерельне забезпечення;

– з'ясувати умови й чинники, що вплинули на науковий світогляд Є.М. Лавренка, окреслити основні етапи його науково-організаційної і педагогічної діяльності та запропонувати періодизацію його становлення як ученого;

– виявити основні тенденції та напрями дослідницьких пошуків ученого у галузях геоботаніки, систематики рослин, охорони природи;

– охарактеризувати здобутки наукової школи академіка АН СРСР Є.М. Лавренка;

– визначити роль і місце наукової спадщини вченого в контексті розвитку вітчизняної ботанічної науки.

Об'єктом дослідження є розвиток ботанічної науки у 20–80-ті рр. ХХ ст., який безпосередньо пов'язаний з науковою та організаційною діяльністю Є.М. Лавренка.

Предмет дослідження – науково-організаційна та педагогічна діяльність Є.М. Лавренка з геоботаніки та охорони природи у контексті розвитку вітчизняної ботанічної науки (20–80-ті рр. ХХ ст.).

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом формування світогляду та активної науково-організаційної діяльності Є.М. Лавренка, що припадає на 20-ті–80-ті рр. минулого століття. В окремих частинах дослідження часові межі охоплюють події, що відбулися *до* або *після* встановленого періоду, для ціліснішого сприйняття передумов і дотримання логічної послідовності в аналізі розвитку галузевої наукової думки.

Територіальні межі дослідження визначені регіонами життя та діяльності Є.М. Лавренка. Біографічні періоди географічно окреслені територією сучасної України (міста – Харків, Київ), колишнього Радянського Союзу, Монголії. В окремих випадках при висвітленні історії біологічної науки дослідження виходить за межі визначеної території.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатofакторності та всебічності. Важливого значення надається використанню загальнонаукових (аналіз, синтез, класифікація), міждисциплінарних (структурно-системний підхід) та власне історичних (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації,

персоніфікації) методів. У процесі виконання дослідження залучено методи термінологічного, джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в постановці та розробці проблеми, яку на сьогодні в історичній науці всебічно й об'єктивно не розкрито.

У результаті виконаного дослідження *вперше*:

- в українській історіографії здійснено всебічне, комплексне дослідження творчого шляху, наукової й організаційної роботи видатного вченого-геоботаніка, академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987);

- з'ясовано чинники його становлення як науковця;

- запропоновано періодизацію творчого шляху та наукової роботи Є.М. Лавренка;

- здійснено історико-науковий аналіз творчих здобутків Є.М. Лавренка за основними напрямками його наукової діяльності;

- додано до предметної джерелознавчої бази маловідому фактографію із фондів архівних установ і бібліотек України стосовно природоохоронної діяльності вченого;

- виділено основні тенденції досліджень наукової школи академіка Є.М. Лавренка;

- сформульовано авторське бачення особистого внеску Є.М. Лавренка в розвиток біологічної науки в Україні та світі, зокрема таких її напрямів, як геоботаніка, систематика рослин, охорона природи.

Удосконалено деталізацію нагромаджених знань з проблеми дослідження, зібрано і систематизовано джерельний матеріал (літературний та архівний), який дає змогу відтворити цілісну картину становлення Є.М. Лавренка як ученого-ботаніка широкого профілю.

Набула подальшого розвитку науково-біографічна портретистика діячів вітчизняної біологічної науки, їхніх здобутків, а також історії галузевих науково-дослідних установ Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості заповнити прогалину у вивченні наукової спадщини видатного вченого й організатора природоохоронної справи в Україні – академіка АН СРСР Є.М. Лавренка. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі, в розробці нормативних курсів та спецкурсів «Історія науки й техніки», «Історія України», «Охорона природи», «Історія біології», а також для написання галузевих підручників, навчальних посібників, укладання довідників, словників, енциклопедій тощо.

Особистий внесок здобувача. Одержані в дисертації наукові результати дослідження отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертації доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях, семінарах, а також на засіданнях методичної комісії Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки, вченої ради Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.

Зміст окремих розділів та основних наукових результатів дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських конференціях та круглому столі: Всеукраїнському молодіжному форумі «Роль молодих учених в аграрній науці: Україна і світ» (20 лютого 2015 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (25–26 вересня 2015 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (25–26 вересня 2015 р., м. Херсон); II міжнародній науково-практичній конференції «Лабіринти реальності» (19–20 жовтня, 2015 р., м. Рубіжне); круглому столі «Історія України – очима молоді: до 170-річчя з дня народження Івана Пулюя (1845–1918), фізика, електротехніка, винахідника, громадського діяча» (5 листопада 2015 р., м. Київ); XI Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки» (16 травня 2016 р., м. Київ).

Публікації. За основними результатами дисертаційного дослідження опубліковано 12 одноосібних наукових праць, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях, визначених Міністерством освіти і науки України; 1 – в іноземному; 6 тез – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлена метою та дослідницькими завданнями. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, рекомендацій, списку використаних джерел (300 найменувань) та 10 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, обсяг основного тексту викладено на 173 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зв'язок роботи з науковою тематикою; сформульовано мету й задачі дослідження; визначено об'єкт, предмет, хронологічні й територіальні межі, методи наукового пошуку, вказано відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження та інші відомості, визначені нормативними документами Міністерства освіти і науки України.

У першому розділі **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження»** здійснено аналіз вивчення наукової проблеми, стан її джерельної бази, обґрунтовано методологію наукового пошуку.

У підрозділі *1.1. «Ступінь наукової розробки проблеми»* в порівняльно-історичному аспекті розглядається специфіка відображення у вітчизняній і зарубіжній літературі багатогранної діяльності академіка Є.М. Лавренка. Сукупність праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють життя та діяльність ученого, можна поділити на дві групи: радянська історіографія (1917–1991 рр.); сучасна історіографія (1991–2016 рр.).

У першій групі публікацій виділено дві підгрупи: 1) виданих на території Радянського Союзу, 2) виданих на території інших країн. Історіографічний аналіз засвідчує, що однією з перших згадок про науково-дослідну діяльність Є.М. Лавренка була стаття «Региональные исследования Украины», опублікована у 1926 р., де йдеться про дослідження Нижньодніпровських пісків комплексною експедицією, до складу якої вчений входив як геоботанік. Того ж року в

підсумковому повідомленні «Робота науково-дослідчих кафедр при інституті. Науково-дослідча кафедра ґрунтознавства» зазначається, що науковий співробітник Є.М. Лавренко доповідав результати експедиції на прилюдному засіданні кафедри. Більшість публікацій радянського періоду – це рецензії на праці Є.М. Лавренка або колективні праці під його редакцією. Ім'я академіка Є.М. Лавренка внесено до енциклопедій та довідників: «Большая Советская энциклопедия» (1953 р.), «Биографический словарь деятелей естествознания и техники» (1958 р.), «Малая Советская энциклопедия» (1959 р.), «Українська радянська енциклопедія» (1962, 1981 рр.), «Энциклопедический словарь в 2-х томах» (Т. 1, 1963 р.).

Низка публікацій побачила світ після обрання Є.М. Лавренка членом-кореспондентом АН СРСР у 1946 р., згодом – у 1968 р. – дійсним членом Академії, а також після присудження спеціалізованих премій – у 1957 р. Премії Президії Академії наук СРСР за видання «Геоботаническая карта СССР», Премії імені В.Л. Комарова у 1951 р. за роботу «Карта растительности Европейской части СССР» і у 1964 р. за монографію «Основные черты ботанической географии пустынь Евразии и Северной Африки». У цих працях висвітлено основні наукові досягнення вченого в галузі геоботаніки та наведено коротку схвальну характеристику премійованих робіт.

У кількох узагальнюючих критичних працях при розкритті окремих актуальних питань подано бібліографію праць вченого. У 1974 р. вийшло підсумкове видання «Евгений Михайлович Лавренко. Материалы к библиографии ученых СРСР», де наведено основні дати його життя та діяльності, короткий аналіз науково-організаційної діяльності вченого у статті В.Д. Александрової та З.В. Карамішевої, а також бібліографію праць Є.М. Лавренка по роках. Варто зауважити, що укладачі залишили поза увагою низку робіт Є.М. Лавренка та про нього, опублікованих у харківський період науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого. У 1988 р. колегами вченого опубліковано стислий некролог з приводу смерті Є.М. Лавренка. До публікацій, виданих у період існування Радянського Союзу, але на території інших держав віднесено узагальнюючі та довідкові видання про радянських науковців та їхні досягнення, серед яких чільне місце посідає Є.М. Лавренко¹.

У групі сучасних історичних праць виділено дві підгрупи: видання України та Російської Федерації. Після здобуття Україною незалежності публікації, присвячені Є.М. Лавренку, почали набувати проблемного характеру: окремі аспекти діяльності вченого розглядалися в контексті певних наукових напрямів. При висвітленні історії становлення та розвитку природоохоронної справи в Україні В.Є. Борейко згадує Є.М. Лавренка як видатного діяча в цій галузі, подаючи маловідомі факти про його діяльність на посаді Харківського інспектора охорони природи. В окрему групу слід виділити публікації українських ботаніків – фахівців Інституту ботаніки

¹ Lavrenko E. M. / Who's who in soviet science and technology. Compiled by I. Telberg, Ph. D. – New York, Telberg book. corp., 1964. – P. 119; Lavrenko Eugeniі Mikhailovich. / World who's who in science. A biographical dictionary of notable scientists from antiquity to the present. Ed. 1. Ed. A. G. Debus. Chicago, Marquis-who's who, inc., [1968]. – P. 1007; Lavrenko Evgeny Mikhailovich. / The International who's who. 34, 35 ed. 1970–72. London, Europa publ. Ltd., [1970–1971]. – P. 917, 936.

ім. М.Г. Холодного НАН України². Наступною групою праць, які висвітлюють діяльність Є.М. Лавренка зі становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи, є збірники документів та критичні статті фахівців Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН³. У дослідженнях історії харківської школи ґрунтознавців прізвище Є.М. Лавренка згадується як співробітника кафедри ґрунтознавства при Науковому комітеті Народного комісаріату освіти (НКО, Наркомос) України, керівника геоботанічної частини експедиції Г.Г. Махова з дослідження ґрунтового покриття України⁴.

Оскільки учений понад 50 років працював у Ботанічному інституті імені В.Л. Комарова, то значна частина публікацій післярадянського періоду належить колегам Є.М. Лавренка з цієї наукової установи. Це переважно статті, приурочені

² Доброчаєва Д. М. Нове у науковій спадщині Юрія Дмитровича Клеопова (1902–1943) / Д. М. Доброчаєва // Укр. бот. журн. – 1995. – № 2. – С. 288–305; Доброчаєва Д. М. Д. К. Зеров – відповідальний редактор «Флори УРСР» / Д. М. Доброчаєва, С. Л. Мосякін // Укр. бот. журн. – 1995. – № 6. – С. 810–815; Мосякін С. Л. Яка «Флора України» нам потрібна? / С. Л. Мосякін, М. М. Федорончук // Укр. бот. журн. – 2005. – № 3. – С. 312–319; Ситник К. М. Ботанічні наукові школи України в ХХ сторіччі / К. М. Ситник // Укр. бот. журн. – 2005. – № 3. – С. 146–154; Шевера М. В. Н. А. Десятова-Шостенко: возвращение из забвения (к 125-летию со дня рождения) / М. В. Шевера, Н. М. Федорончук, А. И. Кузьмичев // Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии. – 2015. – Т. 24, № 1. – С. 139–178.

³ Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): збірник документів і матеріалів / УААН, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2006. – 528 с.; портр., фото – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 14); Агроґрунтознавство в Україні (1930–1940 рр.): зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ; уклад. В. А. Вергунов, О. М. Пильтяй; за ред. В. А. Вергунова; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2007. – Ч. 1 : (1930–1927 рр.). – 200 с. – (Кн. 18); Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1914–1994 роки. / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2005. – 119 с. : портр. – (Кн. 10). – До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН; Професор Віленський Дмитро Гермогенович (1892–1960): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1916–1961 роки. До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН / УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; уклад. і наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2009. – 122 с. : портр. – (Кн. 27); Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2006. – 492 с. – (Кн. 12); Вергунов В. А. Розвиток науково-дослідної агро-меліораційної справи в Україні у 20-30 роках ХХ століття у творчій спадщині професора Діонісія Олександровича Джовані (Джованні) (до 120-річчя від дня народження) / В. А. Вергунов // Історичні записки : збірник наукових праць. – Луганськ, 2006. – Вип 14. – С. 170–190.

⁴ Євтушенко М. Д. Фундаментальні і прикладні біологічні дослідження у Харківському Національному аграрному університеті імені В. В. Докучаєва / М. Д. Євтушенко [та ін.] // Вісник ХНАУ. Серія Біологія. – Х., 2006. – Вип. 2(9). – С. 7–9; Кисіль В. І. Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» УААН: історія та перспективи розвитку / В. І. Кисіль / Історія і сучасність ґрунтознавства і агрохімії в Україні. До 50-річчя заснування ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського»; наук. Ред. Балюк С. А.; УААН ННЦ «Ін-т ґрунтознавства і агрохімії ім. О. Н. Соколовського». – Х., 2006 – 275 с.; Канівець В. І. Життя ґрунту. / В. І. Канівець – К. : Аграрна наука, 2001. – 132 с.

до ювілейних дат академіка⁵. Період президентства Є.М. Лавренка у Всесоюзному ботанічному товаристві висвітлено в узагальнюючій статті «История РБО».

Історіографічний аналіз засвідчує, що більшість публікацій обмежується короткими біографічними відомостями про вченого та його здобутки, що підкреслює важливість спеціального дисертаційного дослідження, у якому б комплексно розглядалася наукова та організаційна діяльність Є.М. Лавренка.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази дослідження» зазначається, що для реалізації окреслених у дисертації завдань залучено широкий комплекс різноманітних за походженням, видами, ознаками та змістом джерел і матеріалів.

Вихідними даними для розробки даної проблеми слугували матеріали, що зберігаються в архівних фондах: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Санкт-Петербурзького філіалу Архіву РАН, Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова РАН. Архівні документи дають змогу відслідкувати найважливіші етапи науково-організаційної, педагогічної та експедиційної діяльності вченого, його наукові зв'язки із зарубіжними науковими установами та колегами.

Основу джерельної бази склали наукові праці Є.М. Лавренка, вивчення яких забезпечило відтворення цілісної картини наукових інтересів і здобутків автора, його світогляду. Важливим джерелом для висвітлення індивідуальних рис характеру Є.М. Лавренка, його людських якостей та стосунків стали спогади сучасників, учнів і колег вченого.

У процесі дослідження опрацьовано 24 різні періодичні видання (за назвами) упродовж 1921–2010 рр. з фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського НАН України, ННСГБ НААН, Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України. Серед наукових періодичних видань, залучених для вирішення завдань цього дослідження, – журнали: «Ботанический журнал», «Известия АН СССР», «Известия Государственного географического общества», «Советская ботаника», «Бюллетень Московского общества испытателей природы», «Журнал общей биологии», «Природа», «Український ботанічний журнал», «Вісник сільськогосподарської науки», «Почвоведение» та ін.

Отже, виявлені й опрацьовані матеріали джерельної бази, більшість із яких до наукового обігу вводиться вперше, є достатніми для проведення комплексного наукового дослідження.

У підрозділі 1.3. «Методологія дослідження» описано основні методи, використані в процесі дослідження, та їх поєднання відповідно до методологічних

⁵ Современные проблемы ботанической географии, картографии, геоботаники, экологии : междунар. конф. к 100-летию со дня рожд. акад. Е. М. Лавренко. – СПб. : Ботанический институт им. В.Л. Комарова РАН, 2000. – 224 с.; Камелин Р. В. Евгений Михайлович Лавренко (к 100-летию со дня рождения) / Р. В. Камелин // Бот. журн. – 2000. – Т. 85, № 2. – С. 129–137; Семенова-Тян-Шанская А. М. Евгений Михайлович Лавренко во время войны в Москве / А. М. Семенова-Тян-Шанская // Бот. журн. – 2000. – Т. 85, № 2. – С. 156–161; Карамышева З. В. Евгению Михайловичу Лавренко 100 лет / З. В. Карамышева // Степной бюллетень. – Новосибирск: НИЦ ОИГГМ СО РАН, Издательский дом «Манускрипт», 2000. – № 6. – С. 49–51.

принципів наукового пошуку з історії науки й техніки. Методологічні засади дисертації базуються на загальнотеоретичних принципах науковості, історизму, об'єктивності, системності, багатофакторності та всебічності пізнання в поєднанні з комплексом методів історико-аналітичного дослідження: порівняльно-історичним, системно-структурним, проблемно-хронологічним, бібліографічним, статистичним та методами періодизації, персоналізації, опитування, джерелознавчого й архівознавчого аналізу. Методологічні підходи до розгляду теми визначалися специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і завданнями.

У другому розділі **«Науково-організаційна діяльність Є.М. Лавренка»** відтворено цілісну картину формування особистості та наукового світогляду вченого, висвітлено основні етапи науково-організаційної діяльності Є.М. Лавренка та запропоновано її періодизацію.

У підрозділі 2.1. *«Період навчання Є.М. Лавренка (1910–1925 рр.)»* висвітлено період фахової підготовки, виявлено основні чинники становлення особистості та наукового світогляду вченого під час навчання.

Є.М. Лавренко народився 23 лютого 1900 р. в м. Чугуїв Харківської губернії в сім'ї земського дільничного ветеринарного лікаря. У 1918 р. він вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, де під впливом професора В.І. Талієва зацікавився природоохоронними проблемами. У 1922 р. Є.М. Лавренко вступив до аспірантури науково-дослідної кафедри ґрунтознавства при Харківському інституті народної освіти у секцію систематики та географії рослин і продовжив вивчення української флори, здійснюючи численні польові маршрути й досліджуючи всі доступні гербарні сховища різних міст УСРР.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що перші дослідницькі кроки вчений здійснив під керівництвом завідувача кафедри ботаніки В.М. Арнольдї, завідувача кафедри зоології хребетних П.П. Сушкіна, керівника науково-дослідної кафедри ботаніки В.К. Залеського. Встановлено, що під впливом Г.М. Висоцького він зацікавився вивченням природи степів і степових лісів, а за сприяння Г.І. Ширяєва – дослідженням боліт.

З'ясовано, що у ці роки Є.М. Лавренко професійно працював як ґрунтознавець, лісознавець, агролісомеліоратор, торфмейстер і охоронець природи, працював консерватором Гербарію Харківського ботанічного саду, розпочав педагогічну діяльність в Харківській медичній академії, Харківському хеміко-фармацевтичному інституті, брав участь у семінарі при Ботанічному інституті. Він описав нові таксони (*Festuca rubra* var. *cretacea* Lawrenko та ін.), досліджував рослинність боліт Харківської губернії

У підрозділі 2.2. *«Харківський період науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого (1925–1934 рр.)»* доведено, що під час роботи в наукових установах і навчальних закладах Харківщини став одним із найавторитетніших учених-геоботаніків УСРР.

З'ясовано, що з 1925 р. Є.М. Лавренко паралельно з роботою в Гербарії Харківського ботанічного саду працював науковим співробітником разом із видатними вченими Г. Г. Маховим та Д. Г. Віленським на організованій у 1924 р. науково-дослідній кафедрі ґрунтознавства при Харківському

сільськогосподарському інституті, завідувачем якої був О.Н. Соколовський. Важливою віхою творчого шляху Є.М. Лавренка є діяльність у складі Сільськогосподарського вченого (згодом – наукового) комітету України (СГВКУ, СГНКУ). У 1925 р. комісією при Ботанічній секції СГНКУ, у списках якої зазначається прізвище Є.М. Лавренка, разом з Д.Г. Віленським, М.І. Котовим, Г.Г. Маховим і О.В. Фомінін було розроблено ботаніко-географічне районування та розпочато підготовку визначника «Флора УСРР». Впродовж 1920–1921 рр. Є.М. Лавренко та О.А. Яната взяли участь у геоботанічних дослідженнях, які разом з вивченням четвертинних відкладень були організовані секцією ґрунтознавства СГНКУ під керівництвом Г.Г. Махова. До початку 30-х рр. ХХ ст. Є.М. Лавренко став одним із найавторитетніших знавців флори і рослинності України. З 1928 р. Є.М. Лавренко завідував гербарієм і відділом прикладної геоботаніки Українського інституту прикладної ботаніки, а з 1930 р. очолював Секцію геоботаніки Українського інституту ґрунтознавства. У цей період учений продовжував друкувати роботи з окремих флористичних і геоботанічних об'єктів, зокрема, описи нових для України і нових для науки таксонів, уточнення ареалів та екології видів, описи рослинності цілих степів, засолених ґрунтів, боліт, пісків, результати вивчення процесів пасовищної дигресії і демутації, ґрунтів, зв'язку геоботаніки і ґрунтознавства тощо. У 1930 р. він опублікував велику оглядову роботу про рослинність України з картами ареалів найважливіших рослин і картою геоботанічного районування України. На початку 1930-х рр. у відділі геоботаніки Ботанічного інституту Всеукраїнської академії наук під керівництвом Ю.Д. Клеопова колективом у складі Є.М. Лавренка, П.С. Погребняка та Ф.Я. Левіної розпочато роботу зі складання карти рослинного покриву УСРР середнього масштабу, але, на жаль, карта залишилася не опублікованою.

Результати дослідження свідчать, що у ці ж роки вчений займався педагогічною діяльністю як доцент кафедри ботаніки (морфології і систематики) (1929–1930 рр.), а згодом як професор кафедри ботаніки (1931–1934 рр.) Харківського сільськогосподарського інституту (нині – Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва), а також професор кафедри морфології і систематики рослин (1933–1934 рр.) Харківського державного університету (нині – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), читав курси загальної ботаніки, морфології і систематики рослин, ботанічної географії й опублікував низку методичних посібників.

Встановлено, що з 1932 р. Є.М. Лавренко працював старшим науковим співробітником Всесоюзного науково-дослідного інституту агролісомеліорації та лісового господарства, працівниками якого здійснено масштабне й детальне обстеження історичних умов нижньодніпровських пісків у зв'язку з їх освоєнням. У 1932–1933 рр. Управлінням землеустрою НКЗ УСРР було широко розгорнуто агроінвентаризаційні роботи в багатьох адміністративних районах України, у яких взяв участь Є.М. Лавренко. За результатами їх проведення створено агроґрунтову карту районів та окремих господарств і підготовлено фізико-хімічну та агровиробничу характеристику ґрунтів.

У підрозділі 2.3. «Здобутки Є.М. Лавренка в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова АН СРСР (1934–1987 рр.)» узагальнено основні тенденції діяльності ученого в Ботанічному інституті імені В.Л. Комарова АН СРСР, розпочатої у 1934 р. Наступного року Президія АН СРСР присудила Є.М. Лавренку науковий ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації. Паралельно з роботою в інституті у 1938–1941 рр. Є.М. Лавренко читав лекції як професор кафедри геоботаніки Ленінградського державного університету, де розробив курс «Степи и пустыни» (1938 р.). У 1939 р. Вищою атестаційною комісією при Всесоюзному комітеті у справах вищої школи при РНК СРСР Є.М. Лавренко затверджений у вченому званні професора. У роки Другої світової війни Є.М. Лавренко активно долучився до роботи спецбригади допомоги фронту, яка була організована відповідно до Постанови Президії Академії наук СРСР на початку 1942 р. при Інституті географії АН СРСР (Москва). У 1945–1946 рр. ученого нагороджено орденом Вітчизняної війни II ступеня за видатні заслуги в розвитку науки і техніки у зв'язку з 220-річчям Академії наук СРСР, медалями «За оборону Ленінграда», «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Наприкінці 1946 р. на виборах нових членів академії наук його обрано членом-кореспондентом АН СРСР.

Встановлено, що в 1961–1962 рр. Є.М. Лавренко був головою Науково-методичної ради геоботанічних лабораторій Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова. З 1963 р. очолював лабораторію загальної і експериментальної геоботаніки. У 1967 р. паралельно завідував лабораторією біогеоценології цієї установи. У 1968 р. Є.М. Лавренко очолив лабораторію географії і картографії рослинності, де найбільш продуктивно працювала його наукова школа. Результати дослідження переконують, що у цей період він активно займався експедиційною діяльністю, виявив талант організатора, керуючи великими колективами вчених, зокрема й міжнародними. Є.М. Лавренко брав активну участь в експедиціях, організованих РВПС АН СРСР. Багато творчих сил Є.М. Лавренко доклав до вивчення природи Монголії. У 1950–1952 рр. очолив Монгольську комплексну сільськогосподарську експедицію АН СРСР і Комітету наук МНР (Ленінград–Москва–Улан-Батор). Разом із тим, у 1949–1951 рр. був членом учених рад Комплексної наукової експедиції з питань пожехозахисного лісорозведення АН СРСР (Москва) та Монгольської комплексної сільськогосподарської експедиції АН СРСР (Москва). Від 1969 р. був науковим керівником Спільної радянсько-монгольської комплексної біологічної експедиції.

Доведено, що авторитетна думка академіка Є.М. Лавренка високо цінувалася у Радянському Союзі та за кордоном. Науковець був обраний дійсним членом Московського товариства дослідників природи, з 1946 р. став членом Вченої ради Всесоюзного ботанічного товариства (Ленінград); у 1947–1954 рр. увійшов до складу Вченої ради Всесоюзного географічного товариства (Ленінград), а в 1948–1950 рр. – до Вченої ради Інституту географії АН СРСР (Москва). У 1963–1973 рр. Є.М. Лавренко очолював Всесоюзне ботанічне товариство.

З'ясовано, що Є.М. Лавренко активно працював і в структурі Академії наук СРСР. Від 1948 р. став членом, а з 1969 р. – головою Експертної комісії АН СРСР з

присудження премії імені В.Л. Комарова (Москва). У 1950–1952 рр. входив до складу Монгольської комісії АН СРСР (Москва). У 1950–1955 рр. працював у РВПС АН СРСР (Москва), зокрема був головою Пасовищної комісії при РВПС АН СРСР (1955–1956 рр.), працював у Постійній комісії з освоєння пустельних і гірських пасовищ РВПС АН СРСР. Є.М. Лавренко був членом наукових рад з проблем «Флора і рослинність, їх історичний розвиток, використання, реконструкція і збагачення (інтродукція)» АН СРСР (1958–1960 рр.), «Біологічні комплекси нових районів освоєння, їх раціональне використання і збагачення» АН СРСР (1958–1960 рр.), «Рослинний і тваринний світ як продуктивні сили природи і шляхи їх раціонального використання для народного господарства та охорони здоров'я» (заступник голови у 1961–1963 рр.), «Теоретичні основи ґрунтознавства» АН СРСР (1963–1969 рр.) та ін. У 1962–1971 рр. учений входив до складу Національного комітету радянських біологів при АН СРСР (Москва). З 1963 р. обраний членом Бюро Відділення загальної біології АН СРСР, де займався питаннями, пов'язаними з укладанням і затвердженням планів редпідготовки та видання праць організацій, що входили до складу відділення. Така активна діяльність ученого була належно оцінена і у 1968 р. його обрано дійсним членом Академії наук СРСР за спеціальністю «Ботаніка». Все це доводить зростання авторитету Є.М. Лавренка в наукових ботанічних колах.

Одним із результатів аналізу відповідних джерел став висновок, що Є.М. Лавренко здійснював активну редакційну діяльність: як заступник головного редактора (1946–1958 рр.), член редколегії (1965–1987 рр.), виконувач обов'язків головного редактора (1966 р.) та головний редактор (1967–1979 рр.) «Ботанического журнала»; у 1958–1964 рр. – член Президії редакційної колегії «Фізико-географічного атласу світу» (Москва). У 1970–1987 рр. – консультант редколегій журналу «Доклады Академии наук СССР» і «Большой Советской энциклопедии» із загальних питань біогеоценології і фітоценології (Москва). Редагував монографії співробітників лабораторії географії і картографії рослинності Ботанічного інституту.

Доведено, що активною була й міжнародна діяльність ученого. У 1958 р. був відряджений до Китайської Народної Республіки для роботи в Ботанічному інституті Академії наук КНР. За плідну співпрацю з вивчення природних ресурсів Монгольської Народної Республіки Є.М. Лавренка відзначено медалями МНР «Дружба» (1969 р.) та «50-річчя МНР» (1972 р.), обрано іноземним членом АН МНР (1974 р.). З 1971 р. входив до складу Комісії з питань наукового співробітництва АН СРСР і АН Монгольської Народної Республіки. У 1958 р. його обрано почесним членом Болгарського ботанічного товариства, а в 1965 р. – членом-кореспондентом (*socius ab epistulis*) Фінського зоолого-ботанічного товариства «Vanamo». У 1968 р. Є.М. Лавренко був членом Оргкомітету з підготовки Міжнародної конференції ЮНЕСКО з ресурсів біосфери (1968 р.), а в 1970–1972 рр. очолював Оргкомітет Міжнародного симпозіуму «Еколого-фізіологічні основи продуктивності екосистем аридної зони». У 1974 р. Є.М. Лавренка обрано членом Фіто-географічного товариства Швеції.

Системний аналіз різнопланових джерел дає підстави стверджувати, що плідна наукова діяльність ученого, його активна участь у розвитку ботанічної науки були високо оцінені керівництвом Академії наук СРСР та країни. Ученому двічі присуджено Президією АН СРСР премію імені В.Л. Комарова – за колективну роботу «Карта растительности Европейской части СССР» (1950 р.) та монографію «Основные черты ботанической географии пустынь Евразии и Северной Африки» (1963 р.), а також премію АН СРСР за колективну роботу «Геоботаническая карта СССР» (1956 р.). За заслуги в розвитку біологічної науки ученого нагороджено Орденом Леніна (1953 та 1970 рр.), медаллю «За доблесну працю. В ознаменування 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна» (1970 р.), Орденом Жовтневої революції (1975 р.), орденом Трудового Червоного Прапора (1980 р.).

У підрозділі 2.4. «*Діяльність Є.М. Лавренка в контексті функціонування Всесоюзного ботанічного товариства (1918–1987 рр.)*» обґрунтовано роль ученого у функціонуванні Всесоюзного ботанічного товариства та охарактеризовано період його президентства. За результатами аналізу історичних джерел встановлено, що Є.М. Лавренко від початку існування організації і до кінця свого життя брав участь у всіх засіданнях Російського, а потім Всесоюзного ботанічного товариства. Вперше Є.М. Лавренко було обрано президентом ВБТ на III Делегатському з'їзді ВБТ 23–28 вересня 1963 р. в Ленінграді. Центр тяжіння роботи товариства було перенесено в його секції та комісії, яких на той час діяло 20. У 1963 р. учений створив та очолив Комісію з класифікації рослинності (заступник – В.Д. Александрова, секретар – З.В. Карамішева), брав активну участь у діяльності Комісії з історії флори і рослинності СРСР, створеній у 1964 р. під керівництвом В.М. Сукачова. Протягом 1965–1979 рр. Є.М. Лавренко був головним редактором друкованого органу товариства – «Ботанический журнал».

Доведено, що Є.М. Лавренку належить пріоритет у висвітленні історії становлення та функціонування товариства, ролі окремих науковців у цьому процесі. На IV Делегатському з'їзді ВБТ 7–11 жовтня 1969 р. в Тбілісі Є.М. Лавренко обрано президентом ВБТ на другий термін. У Києві 5–7 вересня 1973 р. пройшов V Делегатський з'їзд ВБТ під назвою «Людина і біосфера». На цьому з'їзді президентом товариства було обрано А.Л. Тахтаджяна, а Є.М. Лавренко, який за станом здоров'я не міг повноцінно виконувати свої обов'язки, з цього часу до кінця життя залишався почесним президентом ВБТ. За роки президентства Є.М. Лавренка було створено низку регіональних відділень товариства: Мурманське (1963 р.), Амурське, Башкирське, Кіровське (1964 р.), Бурятське (1965 р.), Краснодарське (1966 р.), Курське, Читинське (Забайкальське) (1967 р.), Кабардино-Балкарське (1969 р.), Калінінградське, Омське, Ульяновське, Хабаровське (1970 р.), Волгоградське (1971 р.), Магаданське, Мордовське (1972 р.).

У третьому розділі «**Наукова спадщина Є.М. Лавренка**» на основі аналізу наукової спадщини вченого виділено та розглянуто основні напрями його досліджень: геоботаніка, охорона природи та історія біологічної науки, а також розкрито значення наукового доробку Є.М. Лавренка на підґрунті розвитку ботанічної науки.

Підрозділ 3.1. «Основні напрями ботанічних досліджень Є.М. Лавренка» з'ясовано роль ученого в дослідженні, науковому обґрунтуванні та поширенні знань з таких проблем: дослідження рослинного покриву аридних і субаридних територій, географія видів рослин, ботаніко-географічне районування, вчення про фітогеосферу, проблеми історії флори і рослинності, геоботанічне картографування, класифікація рослинності, комплексне вивчення екобіоморф, структура рослинних угруповань, систематика рослин, методика і програми геоботанічних досліджень.

Доведено, що вивченню флори і рослинності аридних і субаридних територій сприяли не тільки особисті дослідження Є.М. Лавренка, але і результати багатьох експедиційних і напівстаціонарних досліджень у Казахській РСР, Китайській Народній Республіці, Монгольській Народній Республіці, організатором, керівником і консультантом яких він був. Підсумки вивчення Є.М. Лавренком аридних і субаридних областей знайшли відображення у низці ґрунтовних робіт. У монографії «Основные черты ботанической географии пустынь Евразии и Северной Африки» вчений проаналізував ботаніко-географічні особливості флори (на рівні ряду родин, їх внутрішньородинних підрозділів, родів і частково видів з виділенням ендемічних таксонів різного рангу), загальний фітоценологічний огляд рослинності (із зазначенням панівних типів і синузійним аналізом останніх); велику увагу він приділив з'ясуванню місця цієї території в системі ботаніко-географічного поділу Землі.

За результатами аналізу відповідних історичних джерел є підстави стверджувати, що роботи з географії рослинності України поклали початок широкому застосуванню Є.М. Лавренком методу використання даних сучасного географічного поширення видів для встановлення ботаніко-географічних меж і для з'ясування історії флори і рослинності. Згодом ним опубліковано роботи, в яких наведено карти точкових ареалів степових і пустельних видів рослин СРСР та суміжних країн.

Встановлено, що теорію ботаніко-географічного районування Є.М. Лавренко розробляв починаючи з 30–40-х рр. минулого століття; вона була сформульована у фундаментальній колективній праці під керівництвом ученого «Геоботаническое районирование СССР». Основа його концепції районування, яка послідовно проводилася у всіх його роботах, що стосуються цієї проблеми, полягає в тому, що ботаніко-географічне районування має бути синтетичним, тобто базуватися на ознаках як флори, так і рослинності, які реалізуються в єдиному явищі природи – рослинному покриві. Є.М. Лавренко обґрунтував також поняття домініону і об'єднання (групи) домініонів як вищих одиниць ботаніко-географічного районування.

Викладаючи історію уявлень про геосфери, вчений запропонував поняття «фітогеосфера», розуміючи під ним не тільки сукупність живих істот (рослин і тварин), але і те середовище (тверде, рідке і газоподібне), яке насичене життям. Біогеоценози Є.М. Лавренко розглядав як одиниці поділу фітогеосфери.

З'ясовано, що серію блискуче виконаних досліджень учений присвятив питанню про лісові (неморальні) релікти, проблемі генезису сфагнових боліт у межах степової області. Є.М. Лавренко також проаналізував питання про

псаммоендемізм на півдні Європейської частини СРСР і його вік. Окремі дослідження були проведені ним з вивчення генезису флори Евразійської степової і Афро-Азійської (Сахаро-Гобійська) областей, а також всієї Палеарктики.

Результати дослідження переконують, що до найважливіших з опублікованих Є.М. Лавренком карт належить «Карта растительности Европейской части СССР» (М. 1:2 500 000, 1949), яка була першою у світі картою рослинності в цьому масштабі для такого великого простору, та «Геоботаническая карта СССР» (М. 1:4 000 000, 1954). Є.М. Лавренко організував складання пояснювальних текстів з викладенням принципів розробки карт і характеристикою типологічних одиниць рослинного покриву, показаних на них, та загальних закономірностей розподілу таких одиниць. Крім того, він опублікував велику кількість статей, де виклав принципи складання карт рослинності дрібного та середнього масштабу і зведення про оглядові карти рослинності.

Системний аналіз наукових праць вченого дає підстави стверджувати, що для обґрунтування одиниць ботаніко-географічного районування і для складання оглядових карт рослинності Є.М. Лавренко розробив принципи класифікації рослинності, особливо щодо таксономічних одиниць вищих рангів. Також запропонував класифікацію, що базувалася на фізіономічно-екологічному принципі з використанням поняття екобіоморфи (типи рослин, встановлені як на основі врахування їх структурних особливостей, так і еколого-фізіологічних властивостей).

Встановлено, що дослідження структури рослинного покриву привертало увагу Є.М. Лавренка основним чином у зв'язку з проблемою едифікаторів рослинних угруповань, якій він надавав великого значення. Особливу увагу вчений приділяв вивченню підземних органів рослин у степових угрупованнях, явищ комплексності та мозаїчності в рослинному покриві.

З'ясовано, що Є.М. Лавренко взяв участь у підготовці довідників із систематики рослин. Серед описаних ним видів: *Koeleria talievii* Lavr. (Флора УРСР, Т. 2, 1940 р.), *Melica canescens* (Rgl.) Lavr. (Флора СРСР, Т. 2, 1934 р.), *Erysimum krynkense* Lavr. (Index Hort. bot. charjk., 1925 р.) та ін. Він неодноразово підкреслював необхідність базувати дослідження не тільки на гербарному матеріалі, а й на вивченні популяцій таксонів у природі та застосуванні експерименту. Науковець надавав виняткового значення розробці внутрішньовидової систематики. Він описав низку нових різновидів: *Agrostis syreistschikovii* P. Smirn (var. *mutica* Lavr., var. *aristata* Lavr., var. *pallida* Lavr., var. *latifolia* Lavr., Флора УРСР, Т. 2, 1940 р.), ряд рослин різних видів роду *Melica* тощо.

Учений систематично виступав у пресі з програмними та методичними статтями та організовував видання програмно-методичних робіт, виконаних колективами авторів. У 30-х рр. ХХ ст. брав участь у складанні методичних посібників для геоботанічних досліджень. Йому належить розробка програм і методології експедицій на аридні та субаридні території.

У підрозділі 3.2. «Природоохоронна діяльність вченого» розкрито маловідомі факти про роботу Є.М. Лавренка в Українському комітеті охорони пам'яток природи (УКОПП) та Харківській крайовій інспектурі охорони природи. Результати дослідження переконують, що природоохоронні погляди молодого Є.М. Лавренка –

заслуга його вчителя В.І. Талієва – організатора і керівника Харківського товариства любителів природи, до якого долучився Є.М. Лавренко.

З'ясовано, що у 20-х рр. він опублікував низку статей, присвячених охороні природи в Україні, серед яких слід відмітити: «Охорона природи на Україні», «Рослинність цілинних степів України та їх охорона», «Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона» (спільно з П. Погребняком), де він детально охарактеризував положення про охорону природи в Україні, навів перелік і опис заповідників, парків, заказників, ділянок степової цілини тощо, вказав установи, яким підпорядкована охорона цих цінних природних об'єктів, виклав завдання щодо їх збереження. Учений взяв участь в організації Піщаних заповідників Дніпровського низу Херсонської округи, Михайлівської цілини на Сумщині, 2-го Державного Степового Заповідника в межах степів Старобільської округи, визначальна роль належить йому у збереженні заповідника Хомутовський степ. Заповідання цих територій базувалося на підставі геоботанічних досліджень Є.М. Лавренка. З 1927 р. УКОПП розпочав випуск спеціальних збірників «Охорона пам'яток природи на Україні» та «Охорона природи на Україні» під редакцією О.С. Федоровського і Є.М. Лавренка. У 1930 р. ученого призначено заступником центрального інспектора Українського комітету охорони пам'яток природи (УКОПП).

Доведено, що з переходом на роботу в Ботанічний інститут імені В.Л. Комарова Є.М. Лавренко продовжив відстоювати свої природоохоронні позиції у всесоюзному масштабі як член Комісії із заповідників при Президії АН СРСР (1945–1964 рр.) та заступник голови Комісії з охорони природи АН СРСР (1955–1961 рр.). У 1957 р. Є.М. Лавренко очолив групу видатних радянських учених (В.Г. Гептнер, С.В. Кириков і О.М. Формозов) з розробки плану географічної мережі заповідників СРСР, який був опублікований у 1958 р. в бюлетені «Охрана природы и заповедное дело в СССР». У 1969 р. Є.М. Лавренко спільно з А.М. Семеновою-Тян-Шанською розробив і опублікував «Програму-інструкцію по организации охраны ботанических объектов» в «Ботаническом журнале».

У підрозділі 3.3. «Науковий доробок академіка Є.М. Лавренка з історії науки» доведено, що питанням історії науки, зокрема ботаніки, та місця окремих дослідників у її розвитку Є.М. Лавренко присвятив значний відсоток своїх праць. Перша біографічна стаття була написана ще у 1928 р. і присвячена Г.І. Танфільєву, якого автор називає фундатором російської геоботаніки, порівнює його як ученого з А.Н. Красновим, критично аналізує його статті. На основі аналізу публікацій Є.М. Лавренка зроблено висновок, що відтворенню біографій учених сприяло його знайомство з відомим істориком ботаніки С.Ю. Ліпшицем, який у 1942 р. розпочав роботу над біографо-бібліографічним словником «Русские ботаники» за дорученням керівництва Московського товариства дослідників природи і Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова. Є.М. Лавренко узагальнив діяльність корифеїв біологічної науки – М.І. Вавилова, В.І. Вернадського, В.Л. Комарова, В.М. Сукачова, висвітлив найвагомші здобутки цих учених та вплив їхніх ідей на подальший розвиток вітчизняної та світової наукової думки.

Серед біографічних публікацій варто виділити статті, присвячені учням Є.М. Лавренка, які рано пішли з життя. Слід відмітити, що дослідник детально

описав діяльність своїх послідовників та об'єктивно оцінив їхні здобутки. Він не дав можливості зникнути в часі іменам учених-сучасників. Ним опубліковано повідомлення до ювілеїв та некрологи на смерть співробітників Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова.

Доведено, що Є.М. Лавренку належить пріоритет в узагальненні історії розвитку ботанічної науки, її окремих галузей, а також з історії функціонування і досягнень окремих ботанічних інституцій та організацій. Важливі історичні праці Є.М. Лавренка присвятив історії створення та функціонування Російського (згодом Всесоюзного) ботанічного товариства. У 1987 р. в «Українському ботанічному журналі» опубліковано цінний історичний огляд «Дослідження рослинності України у 20-х та на початку 30-х років нашого століття» (описано територію України в її межах до Другої світової війни), де Є.М. Лавренко як безпосередній учасник згаданих розвідок розкрив внесок талановитих вітчизняних учених у вирішення цієї проблеми.

У підрозділі 3.4. «Наукова школа академіка Є.М. Лавренка» комплексно досліджено наукову школу вченого, з'ясовано передумови її виникнення, виділено основні напрями досліджень учнів науковця. Послідовники вченого успішно розвивали обґрунтовані Є.М. Лавренком наукові напрями, пов'язані з вивченням різних аспектів геоботаніки: ботаніко-географічне вивчення аридних і субаридних територій, систематика рослин, геоботанічне картографування, екологія рослин.

За результатами дослідження з'ясовано, що більшість учнів Є.М. Лавренка пов'язали своє наукове життя з Ботанічним інститутом імені В.Л. Комарова, сприяли розвитку його структурних підрозділів, у першу чергу лабораторії географії і картографії рослинності. Серед них О.А. Волкова, Т.І. Ісаченко, З.В. Карамішева, Ф.Я. Левіна, К.І. Рачковська, І.М. Сафронова, В.М. Храмцов, О.О. Юнатов, яким належить вагомий внесок у розробку екологічних, географічних і флористичних критеріїв для цілей картографування, вдосконалення принципів фітогеографічного районування. Під науковим керівництвом Є.М. Лавренка захистили дисертації фахівці: І.М. Бейдеман (Азербайджанська Республіка), К.З. Закіров (Республіка Узбекистан), М.І. Рубцов (Республіка Казахстан), Ц. Даважамц, У. Бекет (Монголія), які нині розвивають ботанічну науку в цих країнах, створюють нові інституції.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення значимості внеску вченого у вирішення наукової задачі, що полягає у визначенні основних тенденцій розвитку ботанічної науки в 20–80-х рр. ХХ ст., яка формувалася у вітчизняних науково-дослідних установах, окреслено роль академіка Є.М. Лавренка в організації геоботанічних і природоохоронних досліджень цього періоду. У результаті виконаного дослідження зроблено висновки, які виносяться на захист.

1. Ім'я визначного українського та радянського вченого – доктора біологічних наук, професора, академіка АН СРСР Є.М. Лавренка вперше стало об'єктом дисертаційного дослідження. Аналіз сучасного стану наукової розробки основоположних проблем теми дисертаційної роботи засвідчив відсутність комплексних фундаментальних досліджень наукової та організаційної діяльності вченого, а опубліковані праці є однотипними й не повністю розкривають життєвий і

творчий шлях Є.М. Лавренка. За результатами аналізу джерельної бази встановлено, що у своїй сукупності зазначені групи джерел складають багату і різноманітну сукупність документального забезпечення проблеми дослідження. Завдяки комплексному їх використанню вдалося досягти мети дисертаційного дослідження – показати значення концептуальних засад творчої спадщини вченого для розвитку біологічної науки.

2. Комплексне дослідження життєвого, передусім творчого шляху та наукової спадщини Є.М. Лавренка в українській та світовій історіографії дало змогу вперше здійснити періодизацію науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого:

I період (1910–1925 рр.) – навчання, формування світогляду і сфери наукових поглядів дослідника, на які значний вплив мали батько, викладачі Харківського університету В.М. Арнольдї, К.М. Залеський, П.П. Сушкін, В.І. Талієв, колеги Г.М. Висоцький, М.І. Котов, Г.І. Ширяєв. Перші наукові зацікавлення Є.М. Лавренка проявилися під час навчання у Харківській гімназії та Харківському університеті, де він став членом відомої природоохоронної організації – Харківського товариства любителів природи. Паралельно з навчанням майбутній академік почав свій трудовий шлях у ботанічних установах та навчальних закладах – на посаді консерватора Гербарію Харківського ботанічного саду, співробітника Харківського Ботанічного інституту, асистента кафедри ботаніки Харківської медичної академії, асистента кафедри ботаніки Харківського хеміко-фармацевтичного інституту, де викристалізувалися основні його наукові інтереси (геоботаніка, систематика рослин, історія флори і рослинності, охорона природи).

II період (1925–1934 рр.) – науково-організаційна та педагогічна діяльність Є.М. Лавренка в науково-дослідних установах та навчальних закладах Харківщини – науково-дослідній кафедрі ґрунтознавства при Харківському сільськогосподарському інституті, на посаді завідувача Гербарію Харківського ботанічного саду, завідувача Гербарію та відділу геоботаніки Українського інституту прикладної ботаніки, завідувача Секції геоботаніки Українського інституту ґрунтознавства, старшого наукового співробітника Всесоюзного науково-дослідного інституту агролісомеліорації та лісового господарства, члена Харківської філії Ботанічного інституту ВУАН, доцента та професора кафедри ботаніки Харківського сільськогосподарського інституту, професора кафедри морфології і систематики рослин Харківського державного університету, де він набув авторитету як геоботанік та систематик завдяки унікальним узагальнюючим роботам і картам з рослинності України, створеним самостійно та в співавторстві з колегами вперше для цієї території. Нами узагальнено та введено до наукового обігу маловідомі факти з біографії вченого стосовно його діяльності у складі Сільськогосподарського наукового комітету України та Українського комітету охорони пам'яток природи.

III період (1934–1987 рр.) – діяльність ученого в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова АН СРСР – є найбільш тривалим, тому умовно нами виділено в ньому три етапи: 1934–1941 рр. – довоєнний етап характеризується підвищенням авторитету Є.М. Лавренка, набутому ще за часів роботи в Україні, та розширенням його геоботанічних досліджень; 1941–1945 рр. – робота ученого зі спецкартування та застосування геоботанічних знань для потреб Червоної армії; 1946–1987 рр. –

період творчого піднесення та визнання діяльності Є.М. Лавренка, коли він зміг повністю реалізувати свій таланти науковця, організатора, дослідника. Учений очолював комплексні експедиції, був членом багатьох товариств, наукових рад, комісій АН СРСР, співпрацював із закордонними ботанічними організаціями, здійснював активну редакційну діяльність. Доведено, що авторитет Є.М. Лавренка підтверджується обранням його президентом Всесоюзного ботанічного товариства. Науково-організаційна діяльність ученого сприяла створенню нових відділень, організації комісій з актуальних проблем ботаніки, проведенню XII Міжнародного ботанічного конгресу та відтворенню детальної історії організації.

3. З'ясовано, що наукові інтереси Є.М. Лавренка були пов'язані із завданнями, які висувалися перед ботанічною наукою, потребами сільськогосподарського виробництва, екології й розвивалися в руслі вітчизняної та світової ботанічної науки.

У дисертаційній роботі визначено основні напрями наукової діяльності вченого:

- *дослідження рослинного покриву аридних і субаридних територій* – ученим проведено експедиційні та напівстаціонарні дослідження, організовано експедиції в Казахську РСР, Китайську Народну Республіку, Монгольську Народну Республіку, розроблено ботаніко-географічне районування для цих територій, досліджено біорізноманіття Монголії, особливості природи, унікальність її екосистем тощо;

- *географія видів рослин* – детально з'ясував особливості місцевих ареалів рідкісних рослин або видів з неясною картиною поширення у більшості районів України, карти точкових ареалів степових і пустельних видів рослин Радянського Союзу, що базуються на чітко перевірених даних – особисто збирав і вивчав гербарний матеріал у різних сховищах;

- *ботаніко-географічне районування* – розробив теорію ботаніко-географічного (геоботанічного) районування та застосування її для районування України, аридних і субаридних територій Євразії та Північної Африки, Палеарктики і земної кулі, сформулював його принципи, концепції й обґрунтував виділення основних одиниць районування;

- *вчення про фітогеосферу* – запропонував поняття «фітогеосфера» як «особливої геосфери основного осередку життя», синтезував ідеї В.І. Вернадського з ідеями В.М. Сукачова, вважаючи саме біогеоценози в розумінні В.М. Сукачова елементарними одиницями фітогеосфери;

- *проблеми історії флори і рослинності* – організував і провів низку досліджень з історії флори та рослинності УРСР, СРСР, суміжних країн і Палеарктики, детально охарактеризував центри розвитку флори СРСР, запропонував еколого-генетичну класифікацію типів реліктів у межах СРСР, охарактеризував їх рефугіуми, здійснив палеорекоконструкцію змін рослинності на території СРСР у неогені, в льодовикові і міжльодовикові періоди четвертинного часу і в голоцені. Аналізуючи особливості ареалів видів лісових рослин, учений зробив висновок про давність лісів Донбасу. На основі аналізу географії видів, фітоценотичних спостережень, вивчення стратиграфії торф'яників і віку піщаних

терас Є.М. Лавренко показав, що бореальна флора боліт – не реліктове утворення, а, навпаки, одне з молодих;

- *геоботанічне картографування* – підготував та керував виданням великої кількості карт рослинності окремих частин СРСР і всього Радянського Союзу, окремих материків і всієї суші Землі на основі розроблених ним принципів. Серед них «Мапа геоботанічних районів України», 1930 р. – одна з перших вітчизняних тематичних карт; «Карта растительности СССР М. 1:2 500 000», 1939 р.; «Карта растительности мира М. 1:20 000 000», 1948 р.; «Карта растительности Европейской части СССР М. 1:2 500 000», 1949 р. та 1970 рр.; «Геоботаническая карта СССР М. 1:4 000 000», 1954 р. та ін.;

- *класифікація рослинності* – виділив формації й асоціації рослинності за ознаками домінування певного виду (видів) в едифікаторній та інших синузях. Послідовне застосування цього підходу, який Є.М. Лавренко назвав «фізіономічно-екологічним», дозволило виділити як одиниці вищого рангу типологічні, що мають ландшафтне значення, такі як степи, луки, савани та ін.;

- *комплексне вивчення екобіоморф* – запропонував поняття «екобіоморфи» (тобто типів рослин, встановлених як на основі врахування їх структурних особливостей, так і еколого-фізіологічних властивостей), яке використовувалося для класифікації рослинності, що зумовило більшу природність одиниць вищого рангу, ніж у фізіономічних (морфологічних) класифікаціях. Поглиблено це питання ним розроблено для степового типу рослинності;

- *структура рослинних угруповань* – провів низку польових досліджень, щодо з'ясування взаємин між рослинами, що складають ценози, особливо велику увагу вчений приділяв вивченню підземних органів рослин у степових угрупованнях, а також запропонував об'єктивний критерій для розрізнення мозаїчності та комплексності фітоценозу;

- *систематика рослин* – описав нові таксони для України, з'ясував систематичне положення окремих видів, уточнив ареали рідкісних видів. Підготував видання «Флора СРСР», «Флора УСРР. Визначник квіткових і вищих спорових рослин УСРР», «Флора УРСР»;

- *методика і програми геоботанічних досліджень* – дав визначення геоботаніці як науці, ініціював видання методичного керівництва «Полевая геоботаника», опублікував низку методичних вказівок щодо проведення геоботанічних досліджень у зв'язку з роботами з полезахисного лісорозведення, вивченням біокомплексів тощо, виклав принципи, методи, досвід побудови легенд і складання карт на території тундрової, лісової, степової зон і рослинності боліт та заплави європейської частини Радянського Союзу. Є.М. Лавренко розробив для Спільної радянсько-монгольської комплексної біологічної експедиції, що тривала близько 30 років і не має аналогів у світовій науковій практиці, фундаментальну програму досліджень та визначив її ефективну методологічну основу;

- *охорона природи* – розгорнув активну роботу з організації нових і збереження існуючих заповідників, систематизував списки цілих територій України, склав карти заповідних територій зони Степу, розробив план географічної мережі заповідників СРСР та програму-інструкцію з організації охорони ботанічних

об'єктів, що сприяло збереженню біорізноманіття країни та розвитку природоохоронної справи у всесоюзному та міжнародному масштабі;

- *історія ботанічної науки* – виявив себе як кваліфікований історик ботанічної науки, що донині залишалося невисвітленим. Його публікації, де вчений застосував проблемно-хронологічний, конкретно-історичний та порівняльний аналіз, умовно можна розділити на групи: 1) публікації, присвячені біографіям та науковій діяльності окремих учених; 2) роботи, що висвітлюють етапи розвитку ботаніки; 3) розвідки з історії функціонування ботанічних установ.

4. Узагальнено і введено до наукового обігу маловідомі факти щодо формування та функціонування наукової школи Є.М. Лавренка, яка розвивала обґрунтовані вченим наукові напрями, які цілком або частково стосувалися основних проблем геоботаніки. Умовно виділено основні тенденції досліджень наукової школи вченого: 1) ботаніко-географічне вивчення аридних і субаридних територій (І.М. Бейдеман, Уликпани Бекет, О.А. Волкова, А.О. Горшкова, Г.А. Глузов, Цевгийн Даважамц, К.З. Закіров, З.В. Карамішева, М.Л. Раменська, К.І. Рачковська, Л.Ю. Родін, М.С. Шалит, В.М. Храмцов, О.О. Юнатов); 2) систематика рослин (К.З. Закіров, М.І. Рубцов); 3) вивчення болотної рослинності (Ф.Я. Левіна, М.І. Нейштадт); 4) геоботанічне картографування (О.А. Волкова, Т.І. Ісаченко, З.В. Карамішева, Ф.Я. Левіна, К.І. Рачковська, І.Н. Сафронова, В.М. Храмцов, О.О. Юнатов); 5) екологія рослин (І.М. Бейдеман, А.О. Горшкова, А.Т. Рахманіна). Учений зробив вагомий внесок у підготовку наукових кадрів Монгольської Народної Республіки, зусиллями яких створено перший в країні Біологічний інститут.

5. Встановлено, що наукова спадщина Є.М. Лавренка в контексті розвитку вітчизняної та світової біологічної науки становить близько 600 наукових і науково-публіцистичних праць, серед яких найбільше уваги приділено проблемам вивчення аридних і субаридних територій, ботаніко-географічного районування, історії науки, історії флори і рослинності, охорони природи. Доведено, що активна наукова та науково-організаційна діяльність ученого, його фундаментальні праці з методичних і теоретичних проблем геоботаніки, ботанічної географії та екології, що отримали визнання і поширення не тільки в нашій країні, а й за кордоном, наукове та методичне керівництво великими колективами вчених, численні учні та послідовники – визначили провідну роль Є.М. Лавренка у розвитку ботанічної науки країни і місце лідера у становленні й розвитку геоботаніки впродовж 40–80-х рр. ХХ ст. у СРСР та Монголії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Дрозд П. Ю. Харківський період науково-організаційної діяльності академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1918–1934 рр.) / П. Ю. Дрозд // Часопис української історії / За ред. д.і.н., проф. А. П. Коцура. – К., 2015. – Вип. 32. – С. 112–118.

2. Дрозд П. Ю. Природоохоронна діяльність академіка АН СРСР Є.М. Лавренка (1900–1987 рр.) в Україні / П. Ю. Дрозд // Переяславський літопис :

зб. наук. статей / ред. колегія: В. П. Коцур (голов. ред.) та ін. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 148–153.

3. Дрозд П. Ю. Роль Є.М. Лавренка в діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927 рр.) / П. Ю. Дрозд // Black see : scientific journal of Academic research – Tbilisi, 2015. – October–December, volume 25, issue 07. – P. 4–7.

4. Дрозд П. Ю. Розвиток геоботанічних досліджень в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст. / П. Ю. Дрозд // Історія науки і біографістика : електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2016. – № 1. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/INB/2016-1/08.pdf>. – Заголовок з екрана.

5. Дрозд П. Ю. Науково-організаційна діяльність Є.М. Лавренка (1900–1987 рр.) в Українському комітеті охорони пам'яток культури та природи / П. Ю. Дрозд // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К. – 2016. – Вип. 106 (№ 3). – С.52–55.

6. Дрозд П. Ю. Науково-організаційна діяльність Є.М. Лавренка (1900–1987 рр.) в контексті становлення та розвитку Всесоюзного ботанічного товариства / П. Ю. Дрозд // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2016. – Вип. 108 (№ 5). – С.19–22.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Дрозд П. Ю. Систематика рослин у творчій спадщині академіка СРСР Є.М. Лавренка / П. Ю. Дрозд // Всеукраїнський молодіжний форум «Роль молодих учених в аграрній науці: Україна і світ» : збірка матеріалів (20 лют. 2015 р., м. Київ) / уклад. : А. В. Балян, Т. Р. Грищенко, передмова акад. Я. М. Гадзала ; НААН, ННСГБ НААН, ННЦ «ІАЕ», Рада молодих вчених НААН. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 28–29.

8. Дрозд П. Ю. Історія флори і рослинності у творчій спадщині академіка СРСР Є.М. Лавренка / П. Ю. Дрозд // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 25–26 верес., 2015 р. – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 69–71.

9. Дрозд П. Ю. Науково-організаційна діяльність академіка АН СРСР Є.М. Лавренка з вивчення рослинного покриву аридних і субаридних територій / П. Ю. Дрозд // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Херсон, 25–26 верес., 2015 р. – Херсон, 2015. – С. 38–40.

10. Дрозд П. Ю. Є.М. Лавренко і Г.Г. Махов: в координатах організації сільськогосподарської дослідної справи в Україні / П. Ю. Дрозд // Лабіринти реальності: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., Рубіжне, 19–20 жовт., 2015 р. – Рубіжне: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 255–257.

11. Дрозд П. Ю. Є.М. Лавренко – інспектор Харківської крайової комісії охорони пам'яток культури та природи / П. Ю. Дрозд // Історія України – очима молоді: до 170-річчя з дня народження Івана Пулюя (1845–1918), фізика, електротехніка, винахідника, громадського діяча : зб. праць за матеріалами Круглого столу [дискусія : «Проблеми та перспективи розвитку науки і техніки в Україні: історичний аспект»], Київ, 5 листоп. 2015 р., Україна [Електронний ресурс]

/ М-во освіти і науки України, Мін-во оборони України, НТУУ «КПІ», ВІТІ, Ін-т іст. України ПАН України, Істфак КНУ ім. Тараса Шевченка, Ін-т досліджень наук.-техн. потенціалу та іст. науки ім. Г.М. Доброва НАН України, НІЕЗ «Переяслав», Акад. соціальн. наук України ; укладач: С.М. Ховрич ; редколегія : С.П. Гожій, О.І. Гуржій, В.Я. Жуйков, С.М. Ховрич (відп. ред.) [та ін.]. – К : НТУУ «КПІ», 2015. – 109–111 с. – 1 електрон, опт. диск (СБ-КОМ); 12 см. – Назва з тит. екрана.

12. *Дрозд П. Ю.* Наукові пошуки Є.М. Лавренка в галузі ботаніко-географічного районування / П. Ю. Дрозд // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XI Всеукр. конф. молодих учених і спеціалістів, присвяч. 85-річчю Нац. акад. аграр. наук України, віковим ювілеєм появи Панфільської дослід. ст. ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Дослід. ст. лікарських рослин Ін-ту агроекології природокористування НААН, 150-річчю від дня народж. проф. С.Л. Франкфурта, «Міжнар. року зернобобових», оголошеному рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Ін-ту історії аграр. науки, освіти та техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електрон. наук. фах. вид. – міжвід. темат. зб. «Історія науки і біографістика», Київ, 16 трав. 2016 р. / Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; Ін-т кормів та сіл. госп-ва Поділля НААН [та ін.]; редкол. : В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, А. С. Білоцерківська [та ін.]. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 93–95.

АНОТАЦІЯ

Дрозд П.Ю. Академік АН СРСР Є.М. Лавренко – вчений, педагог, організатор вітчизняної ботанічної науки (20–80-ті рр. ХХ ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню життя та діяльності видатного вченого-геоботаніка академіка АН СРСР Євгена Михайловича Лавренка (1900–1987). У роботі розкрито умови та ключові чинники формування наукового світогляду вченого, проаналізовано організаційну, науково-дослідну та педагогічну діяльність, з'ясовано та охарактеризовано основні напрями його наукових досліджень. Для поглиблення історико-аналітичного дослідження здійснено періодизацію життя і творчої діяльності вченого. Відтворити наукові інтереси вченого вдалося завдяки дослідженню його понад 600 праць. Відтворення цілісної картини життя та діяльності академіка Є.М. Лавренка дозволило встановити значення його наукового доробку для подальшого розвитку вітчизняної ботанічної науки та її історії.

Ключові слова: Є.М. Лавренко, геоботаніка, систематика рослин, ботаніко-географічне районування, історія флори і рослинності, геоботанічне картографування.

АННОТАЦИЯ

Дрозд П.Ю. Академик АН СССР Е.М. Лавренко – ученый, педагог, организатор отечественной ботанической науки (20–80-е гг. XX ст.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию жизни и научной деятельности известного ученого-геоботаника академика АН СССР Евгения Михайловича Лавренко (1900–1987).

Работа состоит из введения, трех глав, выводов к каждой главе, общих выводов, приложений, списка использованных источников.

Во введении обоснованы актуальность и научная новизна диссертационного исследования; показана связь работы с научной темой и практическое значение полученных результатов; раскрыты цель, задачи, объект и предмет исследования; определены хронологические границы, методы исследования, представлены сведения об апробации, структуре диссертации и публикациях ее автора.

В первой главе «Историография проблемы, источниковая база и методологическая основа исследования» аргументирована степень разработанности проблемы, определены направления, требующие дальнейшего изучения. Отмечено, что деятельность Е.М. Лавренко не была предметом специального изучения, избранная научная проблема освещалась предыдущими исследователями только фрагментарно.

Во второй главе «Научно-организационная деятельность Е.М. Лавренко» осуществлен анализ основных факторов, сформировавших его научное мировоззрение. Комплексное исследование жизненного, творческого пути и научного наследия Е.М. Лавренко в украинской историографии позволило впервые осуществить периодизацию жизни и научной деятельности ученого: I период (1900–1925 гг.) – обучение, формирование мировоззрения и сферы научных взглядов исследователя, на которые оказали существенное влияние отец, преподаватели Харьковского университета – В.М. Арнольди, К.М. Залесский, П.П. Сушкин, В.И. Талиев, коллеги – Г.М. Высоцкий, М.И. Котов, Г.И. Ширяев. II период (1925–1934 гг.) – научно-организационная и педагогическая деятельность Е.М. Лавренко в научных учреждениях и учебных заведениях Харьковщины – научно-исследовательской кафедре почвоведения при Харьковском сельскохозяйственном институте, на должности заведующего Гербарием Харьковского ботанического сада, заведующего Гербарием и отдела геоботаники Украинского института прикладной ботаники, заведующего Секцией геоботаники Украинского института почвоведения, старшего научного сотрудника Всесоюзного научно-исследовательского института агролесомелиорации и лесного хозяйства, члена Харьковского филиала Ботанического института ВУАН, доцента и профессора кафедры ботаники Харьковского сельскохозяйственного института, профессора кафедры морфологии и систематики растений Харьковского государственного университета, где он приобрел авторитет как геоботаник и систематик благодаря уникальным обобщающим работам и картам растительности Украины, созданным им

самостоятельно и в соавторстве с коллегами впервые для этой территории. Обобщены и введены в научный оборот малоизвестные факты из биографии ученого относительно его деятельности в составе Сельскохозяйственного научного комитета Украины и Украинского комитета охраны памятников природы. III период (1934–1987 гг.) – деятельность ученого в Ботаническом институте им. В.Л. Комарова АН СССР – наиболее длительный, поэтому условно нами выделены в нем три этапа: 1934–1941 гг. – довоенный – характеризуется повышением авторитета Е.М. Лавренко, приобретенном еще во времена работы в Украине, и расширением его геоботанических исследований; 1941–1945 гг. – работа ученого со спецкартирования и применения геоботанических знаний для нужд Красной армии; 1946–1987 гг. – период творческого подъема и признание деятельности Е.М. Лавренко, когда он смог полностью реализовать свой талант ученого, организатора, исследователя. Доказано, что авторитет Е.М. Лавренко подтверждается избранием его президентом Всесоюзного ботанического общества. Научно-организационная деятельность ученого способствовала созданию новых отделений, организации комиссий по актуальным проблемам ботаники, проведению XII Международного ботанического конгресса и воспроизведению детальной истории организации.

В третьей главе «Научное наследие Е.М. Лавренко» определены основные направления научной деятельности ученого: 1) исследование растительного покрова аридных и субаридных территорий; 2) география видов; 3) ботанико-географическое районирование; 4) учение о фитогеосфере; 5) проблемы истории флоры и растительности; 6) геоботаническое картографирование 7) классификация растительности; 8) комплексное изучение екобиоморф; 9) структура растительных сообществ; 10) систематика растений; 11) методика и программы геоботанических исследований; 12) охрана природы – ученый развернул активную работу по организации новых и сохранение существующих заповедников, систематизировал списки целинных территорий Украины, составил карты заповедных территорий степной зоны, разработал план географической сети заповедников СССР и программу-инструкцию по организации охраны ботанических объектов; 13) история науки – Е.М. Лавренко проявил себя как квалифицированный историк ботанической науки, что оставалось неосвещенным. Труды, где он применил проблемно-хронологический, конкретно-исторический и сравнительный анализ, условно можно разделить на группы: а) публикации, посвященные биографиям и научной деятельности отдельных ученых; б) работы, освещающие этапы развития ботаники; в) исследования по истории функционирования ботанических учреждений. Комплексно проанализирована научная школа ученого, выделены предпосылки ее становления и основные направления исследований учеников Е.М. Лавренко.

Ключевые слова: Е.М. Лавренко, геоботаника, систематика растений, ботанико-географическое районирование, история флоры и растительности, геоботаническое картографирование.

ANNOTATION

Drozd P.Iu. Academician of the Academy of Sciences of USSR Ie.M. Lavrenko – scientist, educator, organizer of national botanical science (20–80’s of XX century). – Manuscript.

Thesis on gaining a scientific degree of Candidate of historical sciences in speciality 07.00.07 – history of science and techniques. – National scientific agricultural library of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kiev, 2016.

Thesis is devoted to the complex investigation of life and activity of Ie.M. Lavrenko – the prominent scientist-geobotanist, academician of the USSR Academy of Science (1900–1987). It was revealed the conditions and key factors of scientific worldview of the scientist, analyzed his organization, scientific-research and teaching activity, studied and characterized the main directions of his scientific research. For more scrutinized historical-analytical research it was made the periodization of life and creative heritage of the scientist. Reproduction of scientific interests of the scientist was possible due to the studying of more than 600 of his research papers. Reconstructing of complete picture of the life and work of academician Ie.M. Lavrenko made possible to outline the weight of his scientific legacy for the future development of botanical science and its history.

Keywords: Ie.M. Lavrenko, geobotany, systematics of plants, botanic-geographic zoning, history of flora and vegetation, geobotanic cartography.